

Изворни научни рад

др Јелена Даниловић,

редовни професор Правног факултета у Београду, у пензији:

ЗАКОН ГРАДА НОВОГ БРДА

Ново Брдо је један од најзначајнијих градова средњовековне Србије. Богати рудник са најквалитетнијим налазиштима гланичког сребра и злата, привлачио је рударе, трговце, занатлије и раднике, те се крајем XIV века развио у, за оно доба велики град, у коме су радо боравили цар Душан и деспот Стефан Лазаревић. У XV веку то је крајиште и јако утврђење још увек богатог и напредног града који одолева турским нападима све до 1. јуна 1455. године. О историји овог града (Ст. Новаковић, Н. Динић), о рударству и рударском праву (М. Беговић, Б. Марковић), о занатству и привредном животу доста је писано, али не и о правном положају и уређењу града, што је постало могуће тек када је 1962. Н. Радојчић објавио Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића, уз који су придодати фрагменти Градског закона за Ново Брдо из 1412. године. Овај рад посвећен је управо правном уређењу града и степену његове аутономије у српској Деспотовини. После једног ширег приступа, у коме је евоцирано доба деспота Стефана Лазаревића и нови живот српске државе после косовске битке, уз указивање на значај Новог Брда као привредног, политичког и културног центра, први део рада посвећен је питању аутономије градова у средњовековној Србији, посебно крајем XIII и почетком XIV века. Као и у другим земљама Европе у феудалној епохи и у Србији се битно разликовала аутономија приморских градова од положаја градова у унутрашњости земље. У Србији је у другој половини XVI века, положај континенталних градова релуисан повећама, па се може основано претпоставити да је цар Душан издао и повељу Новом Брду. Становници градова били су себри, чији се положај битно разликује од осталих себара, посебно од меропаха у жупи и влаха у катуну, с тим што су странци живели по свом персоналном праву. Из једног дубровачког писма из 1388. године види се да су у Новом Брду судиле кефалије, заједно са већем „12 пургара“ које води порекло из саског права. У XIV веку на челу градске управе у Новом Брду стоји војвода, који има највишу војну и цивилну власт у граду, а поред њега постоје и органи градске самоуправе, кнез, веће 12 пургара и „вас градски сабор“. Судство је добро организовано и разграничено по надлежности, а постоји и партикуларно градско право.

Кључне речи: Србија. — Деспотовина. — Градски закон. — Војвода. — Кнез. — Веће пургара.

I

1. Када је тринаест година после косовске битке млади Стефан Лазаревић примио из руку Јована VII Палеолога знаке деспотског достојанства, Србија је, иако веома умањена и у сенци сталних притисака

на њен интегритет, кренула путем унутрашње стабилизације и привредног просперитета. Одлучан у савлађивању сепаратистичких тенденција великаша и у организовању стабилног правног поретка, а истовремено изванредно умешан дипломата у наизменичним преговорима са Угрима и Турцима, прихватајући вазални однос, деспот Стефан је продужио живот средњовековне српске државе. Стање у земљи било је нарочито добро после уговора са султаном Мехмедом I (1413—1421), који му је обезбедио мир у земљи. Деспотов биограф пише: „... од тада све ствари добише мирно стање“ (1).

Разуме се да је за остварење својих циљева деспот Стефан морао имати и одговарајућа материјална средства, а један од основних извора његовог богатства били су приходи од рудника. Највећи рударско-трговачки центар на Балкану било је у то доба Ново Брдо. Оно је припадало и деспотовом оцу, кнезу Лазару, па је несумњиво то био значајан фактор у уздизању породице Хребељановић. Деспот Стефан Лазаревић каже за Ново Брдо да је то његов град и посвећује му посебну бригу и пажњу.

Рудник је у Новом Брду отворен вероватно за време краља Милутина (2). У лето 1349. у граду је боравио цар Душан и примио велико посланство из Дубровника, у коме је било и Млечана, а у следству тога издао је 20. септембра те године Дубровчанима повељу (3). У другој половини XIV века Ново Брдо је већ надалеко чувен рудник и значајан град, у коме има стално настањених Дубровчана и других странаца. Град ће бити у пуном процвату, као место добро организоване експлоатације рудника и као центар унутрашње и спољне трговине, све до пада Деспотовине (4).

Значај рудника Ново Брдо био је пре свега у квалитету руде која се ту добијала. То је било гламско сребро које садржи одређен проценат злата и кога је било, у мањим количинама, једино још у суседном Јањеву. Богата налазишта сребра била су и у Трепчи, али без примеса злата. Поред квалитета, радило се и о великим количинама руде вађене у Новом Брду.

Према књизи дубровачке ковнице за 1422. годину, увезено је из Србије и Босне за годину дана 5,67 тона сребра, што је износило више од једне петине укупне европске производње, а укупна производња у Србији била је много већа од те, у Дубровник извезене количине (5). Из трговачких књига браће Кабуџића, дубровачких трговаца који су из Новог Брда извозили и другу робу, а нису били једини Дубровчани који су трговали новобрдским сребром, види се да су само они у годинама 1427—1432. увезли из Новог Брда у Дубровник 560 кг сребра помешаног са златом (6). Према неким подацима, деспот Бураб Бранковић је имао из Новог Брда годишњи приход од 200.000 златника.

(1) *Живот деспота Стефана Лазаревића од Константина филозофа*, превод Л. Мирковић, *Старе српске биографије XV и XVI века*, Београд, 1936, стр. 106; *Историја српског народа*, књ. II, Београд, 1982, стр. 90.

(2) Динић, М. Ј., *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, I—II, Посебна издања САНУ, CCXL и CCCLV, Београд, 1955. и 1962, књ. II, стр. 37.

(3) *Историја српског народа*, књ. I, стр. 546—548.

(4) Динић, М. Ј., *Ново Брдо, кратак историјски преглед*, „Старинар“, Нова серија, V—VI, Београд, 1956.

(5) Динић, М. Ј., *Дубровачка ковница новца у 1442. години*, ИГ 1—2, (1976) стр. 91—98.

(6) Тадић, Ј., *Привреда Дубровника и српске земље у првој половини XV века*, „Зборник Филозофског факултета у Београду“, 1968, стр. 527—531.

Уз овако богат рудник развио се и за оно доба велики град, добро утврђен, са многим црквама и шароликим становништвом. Поред рудара, Саса и све више Срба, живели су ту страни трговци, Дубровчани, Которани, Млечани, а продирањем Турска почели су да пристижу и Грци, све то уз домаће „баштинике“, пуноправне грађане. Међу Грцима у Новом Брду истицао се потомак бивших господара Тесалије, син Анбела Филантропа, који се оженио Српкињом из Новог Брда. Њихов син Михајло Анбеловић имао је високе функције на двору деспота Бурђа Бранковића, док су другог сина уграбили Турци, па је правио каријеру на турском двору и као Мухамед постао прво румелијски беглербег а касније и велики везир (7).

У време Деспотовине Ново Брдо је центар великих увозно-извозних послова. Док су раније извожени сточарски производи, сада је главни извозни артикал сребро. У град се доноси најскупочиња роба, „свила, бисери и друге драгоцености“, као што стоји у једном писму Дубровчана деспоту Стефану из 1417. године (8). И унутрашње тржиште морало је бити веома развијено. Из ближе и даље околине, која је тада била познати виноградски крај, доношени су храна, вино и за потребе рудара важни производи као што су лој, кожа и ћумур (9).

О развијености и богатству града сведочи и изненађујуће велики број занатлија. У трговачкој књизи Дубровчанина Михајла Лукаревића, из тридесетих година XV века, налазе се имена више од педесет занатлија из самога града, и 32 из непосредне околине, и то за тринаест разних заната (10). Било је и златара који су радили у ковници и код куће правили „накит у српском стилу“ (11). Новија археолошка открића указују на развијено грнчарство и на јасно уобличену домаћу керамику (12).

Ново Брдо је било и не мање значајан културни центар. Нема података о његовим школама, али их је сигурно било, јер сви ти трговци, богати људи, сигурно нису слали своју децу у манастире да се описмене. Један рукопис из турског периода сведочи да су у другој половини XV века у Новом Брду преписиване и читане Пиндареве *Олимпијске оде* и Есхијлове драме (13). Средином XV века позната су и три новобрдска књижевника, Владислав Граматик, Димитрије Кантакузен и Константин Михајловић, сва тројица грађани, световњаци, који су после пада Новог Брда отишли у друге крајеве, али су по својим првим радовима Новобрђани (14).

2. Овако развијен и значајан град имао је све услове да буде организован као посебан јавно-правни субјект, да има своју аутономију и евентуално свој статут, као што су то имали многи градови широм

(7) *Историја српског народа* II, стр. 229, 303—304.

(8) Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма*, књ. I први део, Београд, 1929 (СКА Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, књ. XIX), бр. 229, стр. 219—221.

(9) „Трг“ у Новом Брду био је предмет посебне бриге градске управе, што се види и из одредаба Закона о рудницима Деспота Стефана Лазаревића припадних фрагментата Градског закона — чланови VIII—XI. Из тих и других чланова види се да се на тргу у Новом Брду продавао лој, коже, дрво и дрвени ћумур, вино, риба, месо, брашно, сочиво, воће.

(10) Динић, М. Ј., *Из Дубровачког архива*, књ. I, Београд, 1957, стр. 62—70.

(11) Ковачевић-Којић, А., *Прилог проучавању занатства у Новом Брду и околини*, Зборник Филозофског факултета у Београду, 8, 1964, стр. 525—531.

(12) *Историја српског народа*, II, стр. 104 — са литературом.

(13) Радојчић, Н., *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1962. Предговор, стр. 12—13.

(14) *Историја српског народа*, II, стр. 336—342.

Европе онога доба. Међутим, питање правног уређења у Новом Брду дуго није било предмет интересовања наших историчара, иако су постојали неки документи који су указивали на постојање новобрдске аутономије. Међу тим документима најзначајнија је исправа из 1434. године, објављена још у прошлом веку, којом монах Саватије усваја попа Богдана и поклања му део своје имовине, тако да он покљоњене непокретности има „и његово дете и унуче и род по роду у баштину до века по закону града Новог Брда...“ (15).

Интересовање за право у Новом Брду побуђено је тек када је 1962. године објављен рукопис Рударског закона за Ново Брдо деспота Стефана Лазаревића из 1412. године (16). Рукопис је из XVIII века и садржи поред закона о рудницима и фрагментарни градски закон за Ново Брдо. Ипак, предмет изучавања је од тада постало само рударско право, док је градско право готово у потпуности занемарено, па је чак и оспорено да други део објављеног рукописа представља фрагментарни градски закон, који је придодат рударском.

Поделу рукописа на два дела извршио је његов издавач, Н. Радојчић. Он је чланове рударског закона обележио арапским, а градског римским бројевима и у предговору дао кратко објашњење зашто сматра да су у питању два закона, изражавајући радост што је наша историографија добила и „извод из статута Новог Брда“.

Оцена Н. Радојчића да рукопис садржи два закона, Закон о рудницима и придодате фрагменте градског статута, те ускоро је била оспорена гледиштем да рукопис садржи само Закон о рудницима, који се завршава одредбама које се, додуше, тичу живота у граду, али су у непосредној вези са рударском делатношћу. Ово је мишљење изнео прво Б. Бурђев, али расправљајући о генези тог закона он сматра да су завршне одредбе преузете из једног закона за град Ново Брдо, донетог у време цара Душана (17). Не улазећи у питање порекла одредаба Закона о рудницима, Б. Марковић још радикалније заступа тезу да рукопис садржи само тај закон. С аргументима од којих неки изгледају и прихватљиви, она доказује да аутономија Новог Брда никада није могла бити толика да би град имао и свој посебан закон или статут и зато израз „извод из статута Новог Брда“, којим се служи Н. Радојчић, „не одговара правом стању и може да доведе до забуне“ (18). Сва питања која су у вези са положајем рудара, с експлоатацијом рудника или су специфична за Ново Брдо као рударско-трговачки центар, регулисана су Законом у рудницима, а најбољи термин за ознаку овог закона би био *Закон Новог Брда*, што одговара и термину из исправе монаха Саватија.

Ова схватања о јединственом закону, односно о непостојању посебног закона за град Ново Брдо за сада немају следбеника. Тумачења

(15) Новаковић, Ст., *Законски споменици српских држава средњег века*, књ. V, Београд, 1912, стр. 88.

(16) Радојчић, Н., *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, Београд, 1962. Издање је одлично опремљено речником, индексом и фотокопијама оригиналног текста.

(17) Бурђев, Б., *Када и како су настали деспота Стефана Закони за Ново Брдо*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XX (1972—1973), Сарајево, 1974, стр. 41—63. У овом раду се читав текст посматра као повеља. Рударски закон се на основу преамбуле датира са 1402. или 1403. годином. Према овом тумачењу, 1412. године свечаном санкцијом оверена је кодификација „Закона Новог Брда“. У тај закон ушао је нешто нивелирани текст рударског закона из 1403. коме су придодате одредбе које се тичу града Новог Брда, и од та два дела сачињена је једна целина.

(18) Марковић, Б., *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, изд. САНУ, Споменик СХХVI, 24, Београд, 1985, стр. 36—42.

Б. Бурђева одмах је оспорио И. Божић, који уз низ убедљивих аргумената и уз цитирање мање познатих изворних података у потпуности подржава оцену коју је дао о рукопису Н. Радојчић (19). У неколико радова посвећених рударском праву у средњовековној Србији ни М. Беговић не доводи у сумњу постојање градског закона (20).

Да је Ново Брдо одиста имало свој градски закон чији су фрагменти придодати Закону о рудницима и заједно са њиме потврђени, може се закључити и из података које супружа сам текст објављеног рукописа. Питање у којој је форми тај закон био издат (повеља, закон, статут) биће размотрено доцније.

Да рукопис садржи два законска текста види се већ из његове форме. Други део текста је одвојен не само лепом украсном плетеницом, већ и посебним насловом: „Закон о баштинах и о војводе и о кнезу и псуњу“, дакле о баштинама, о органима власти и о дажбинама (21). Овај наслов се тешко може прихватити као поднаслов, већ и зато што средњовековна законодавна техника не познаје поднаслове за веће тематске целине. Обично је насловљен сам закон и поједине главе у њему, што је учињено и у овом рукопису. Тематске поднаслове, којима се одвајају регулисане правне области, не познају ни статути приморских градова који су били највише узнапредовали у законодавној техници. Насловом испод плетенице сажето је указано на најважније одредбе из Градског закона које су преузете и додате уз Рударски закон. Делимичан опис те садржине налази се и у наслову Рударског закона, који гласи: „Законик благочестивога и христољубивога међу царевима Стефана Деспота о цеховима, и о баштинама, и о вери, и о колима и о сваким потребним судовима“. Као што се види, подударност између једног и другог наслова је само у првој речи, „О баштинама“, и док се испред Градског закона насловом указује на прва два члана, у овом челном наслову указује се на одредбе о судству („о колима“ је такође одредба о суду) и о вери. Изгледа као да овај челни наслов и није био такав у оригиналном тексту Деспотовог Закона, од кога преписивача раздвајају три века, па је могуће да је он, или неки ранији преписивач, додао део наслова почевши од речи „о баштинах...“ у намери да укаже одмах на цео текст рукописа. Значајно је да је латинични препис Деспотовог Закона о рудницима, сачињен у Чипровцу 1638. године, насловљен само речима „Син законик благочестива и христољубива Гња Деспота Степхана“ (22). Овај Чипровачки рукопис, као ни турски превод Закона о рудницима, откривен скоро у исто време када и његови ћирилични и латинични преписи (21), садрже само Закон у рудницима, а не и фрагменте Градског закона, што је такође показатељ да су у питању два закона. Уосталом, то што доцнији преписи (латинични) и преводи не садрже фрагменте Градског закона разумљиво је и с обзиром на то да је Ново Брдо престало да буде царски, односно

(19) Божић, И., Приказ рада Б. Бурђева (прим. 17 овде), ИГ 1—2, Београд, 1976. стр. 171—175. Овај аутор сматра да су „добри људи“ — 24 човека вична рударству, учествовали у формулисању одредаба рударског закона, а да се есхагола целог текста односи само на Закон за град Ново Брдо, што нам се према садржини есхагола чини несумњивим.

(20) Беговић, М., *Рударска баитина у Србији у XV и XVI веку по Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића и турским рударским законима XV и XVI века*, Споменница САНУ, 30, Београд, 1967, стр. 1—66.

(21) У свим цитатима у овом раду коришћен је поред оригиналног текста у издању Н. Радојчића и његов превод према: Б. Марковић, *нав. дело*, стр. 13—23.

(22) Радојчић, Н., *нав. дело*, стр. 60—65.

(23) Радојчић, Н., *нав. дело*, стр. 59—60. Турски превод Закона о рудницима деспота Стефана Лазаревића налази се у Националној библиотеци у Паризу.

деспотов град, па његов Градски закон више није ником ни потребан, док су радници и даље радили, нарочито интензивно од времена Сулејмана Законодавца кроз цео XVI и XVII век, а за Босну и Србију је важило реципирано српско право о рударској делатности, било на основу старих српских закона, било на основу турских кануна, сачињених према њима.

Да се ради о два закона види се и према језику којим је рукопис писан. На разлику у језику скренуо је пажњу Н. Радојчић: Увод је писан српским књижевним језиком и стилем. Закон о рудницима говорним језиком са јасним особинама одређеног дијалекта, а Закон Новог Брда састављен је говорним језиком са нешто више особина књижевног језика, с тим што страни изрази овде нису немачког порекла, као у Рударском закону, већ их има доста грчких и романских (24).

Садржина првог и другог дела рукописа су јасно тематски разграничене: први део се односи само на рудник и на правне односе у вези са његовом експлоатацијом, а други на град. Две одредбе о топионицама (чл. VI и чл. XXIII) су, додуше, непосредно везане за рударство, али су се оне налазиле у граду и на градском земљишту.

Најзад, треба имати у виду и предговор Законику. У њему деспот у аренци излаже историју своје владавине, која тада обухвата већ релативно дуг период. Затим у експозицији наводи да се посаветовао са властелом и наредио да се нађу 24 „добра човека“ из других рударских места који су вични рударству и да они саставе тај закон (25). Да се ради о јединственом закону, а не о Закону о рудницима коме је придодат градски закон, поставило би се питање да ли рударству вични људи, који чак и нису из Новог Брда, треба и могу да саставе законске одредбе о дажбинама које су плаћане кнезу и војводи, о уделу појединих градских органа у приходима од наплаћених глоба, о црквеном суду, о тржишним ценама, о форми исправе коју саставља номик, а поготову да ли су ти људи надлежни да предвиђају казне за католичког свештеника који је покрстио Србина или за Латина који га је наговорио да пређе у католичанство — а то је добар део садржаја фрагмената Градског закона.

Према томе, мислимо да не треба доводити у сумњу исправност оцене Н. Радојчића о садржини рукописа који је објавио, односно о томе да је Закону о рудницима придодат извод из градског закона.

II

3. Чињеница да је Ново Брдо био град који је имао и свој градски закон, чији су фрагменти придодати Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића сведочи да је град имао одређен степен аутономије, своју градску управу и судство, под чију јурисдикцију потпадају грађани и већ самим тим имају правни положај који се разликује од положаја осталог становништва. Да би се могло бар приближно сагледати колики је био степен градске аутономије, нужан је претходан

(24) Радојчић, Н., *нав. дело*, стр. 31—32.

(25) На крају експозиције наведена су имена та 24 човека. Први је Војин Миањ. Само се пет места наводи уз име и одакле су, па се И. Божић, *нав. приказ*, стр. 173, с правом пита колико је међу осталих 19 било Новобрђана; за једног од њих, Мартина Смрдећевина, поуздано је утврдио да је из Новог Брда.

осврт на положај градова уопште у средњовековној Србији, при чему треба водити рачуна о разликама између градова у Приморју и оних у унутрашњости Србије.

Знатан број наших приморских градова, па и оних у склопу српске државе, водили су порекло из античког доба. Иако је римско мунципијално уређење ишчезло још у периоду домината, традиције градске самоуправе су остале и приморски градови су увек имали одређену унутрашњу самосталност. У току феудалног периода они израстају у комуне, од краја XII века доносе своје статуте и изграђују своју самоуправу. Котор, Будва и Бар, а вероватно и други градови у саставу Србије су аутономне комуне чији су грађани поданици владара не непосредно, него преко града као комуне, они сами доносе своје законодавне акте и имају своје градско право. Зато је разумљиво што Душанов закон не спомиње приморске градове.

За разлику од приморских, српски градови у унутрашњости — овде остављамо по страни грчке градове — немају никаквих традиција из античког доба, поникли су на феудалној земљи и постепено се развијају, по правилу из рударских насеља и тргова. У њима се насељава хетерогено становништво, трговци, рудари, занатлије, Дубровчани и други „Латини“, који сви живе по свом персоналном праву. Саси живе по свом обичајном праву и привилегијама које су им давали српски владари, трговци по праву места одакле долазе, при чему је најбољи положај био Дубровчана којима су српски владари стално обнављали дате привилегије и додавали нове одредбе о њиховим слободама. Срби у граду били су себри, што се јасно види из чл. 94. Душановог закона (26).

Временом се то шаролико становништво, изузев страних трговаца, хомогенизује, чему доприносе разни фактори, као што је то живот на густо насељеном простору и повезаност по занимањима (27) и постепено се изграђује локална градска управа, град постаје целина са посебним правним положајем, а његови становници грађани.

Сведочанства о том раздобљу су крајње оскудна, док нешто више података постоји за градове који су припадали владару, посебно за царске градове у време владавине цара Душана. Градски кефалија се помиње већ у владавине краља Милутина (28). Он је представник владара и има у граду управну и судску власт. Поред њега постоје и нижи органи власти, кнез, судија, прахтор (финансијски орган), страж у граду, цариник и други (29). На челу тог апарата стоји кефалија, кога издржава град. Према чл. 63. Душановог закона „кефалије што су по градовима да узимају свој доходак законом“ и могу да купују жито, месо и вино упола цене. У чему се састојао и како је убиран тај доходак не зна се, али се може претпоставити да је то питање било регулисано повељама.

Са постојањем градске управе грађани постају посебна категорија становништва са посебним правним статусом, и поред тога што у

(26) Овај члан гласи: „О властелех и о себру. Ако убије властелин себра у граду, или у жупе, или у катуну, да плати тисушту перпер, ако ли себар властелина убије, да му се обе руке отсеку и да плати 300 перпер“.

(27) Занатлије су, изгледа становани груписани према занатима. У Новом Брду су се једна врата у предграђу и крај око њих звали „Porta dei susteri“, према обућарима који су ту становали. *Историја српског народа*, II, стр. 105.

(28) Тарановски, Т., *Историја српског права у Немањинској држави*, I, Београд, 1931, стр. 202.

(29) Исто, стр. 203.

Србији грађанство није доспело да се оформи као staleж. Грађанин је и даље себар, али се не може сврстати ни у једну од лег категорија себарског становништва. Он је себар само по томе што не припада повлашћеном властeosком staleжу. „Себар у граду“ разликује се од мepoпaxa у жупи и од влаха у катуму према дажбинама и по својој личној слободи.

Себар који живи у граду нема више обавеза које терете мepoпaxa или влаха. Те обавезе и иначе леже на породици, одласком једног члана оне се не мењају у суштини, а досељеник у град те терете не носи са собом, он сада сноси дажбине предвиђене за град и градско становништво. За град у целини, па према томе и за све његове становнике, Душанов закон у чл. 127. предвиђа обавезу зидања и оправке градских утврђења и кула, али их у чл. 125. ослобађа приселице, указивања гостопримства владару и његовој свити. Грађани сами издржавају кефалију и друге органе власти, а постоје и дажбине према занимањима, посредне и непосредне. Трговци плаћају царину, гваркови — власници удела у рудницима — плаћају дажбину преко цеха тако што је један део произведене руде припадао владару; њихови терети, дакле, нису били лични и непосредни, него везани за рудник као предузеће (30). На рударима нису лежали никакви терети, а занатлије су, као што се види из Градског закона Новог Брда, имали обавезу одређених давања у натури. Може се претпоставити да су и сви становници градова плаћали соћ, вероватно у новцу.

Становник града је лично слободан. Он подлеже градском суду и градским органима управе и има слободу кретања. Да су рудари били слободни људи, као и сви радници у рудницима, види се из Рударског закона деспота Стефана. Слобода кретања посебно је загарантована трговцима. У чл. 118. Душановог закона се предвиђа казна за властелине и било које друге људе који задрже или опљачкају трговце „који греду по царевој земљи“. У чл. 119. речено је да трговци могу да „продају и купују и тргују како кому трг доноси“, а према чл. 122. властелини и цариници који задрже трговца плаћају глобу од 300 перпера.

У Душаново време правни положај градова и статус њиховог становништва регулисани су повељама. У чл. 137. Душановог закона потврђене су хрисовуље које је он издао својим градовима (31). Тарановски сматра додуше да се тај члан односи само на грчке градове и да је то накнадно поновљена одредба чл. 124. у нешто другојачијој формулацији. Полемичући са тумачењем Ст. Новаковића, он као основни аргуменат у прилог овом схватању наводи чл. 176. у коме је речено „градове сви по земљи царства ми“, што ипак значи само грчки градови, јер у наставку тога пише да за њих важе закони „о свем како су били за првих цар“, пошто пре Душана у Србији није било царева, „у првих цар“ значи византијски цареви, дакле грчки градови (32). Тумачење Т. Тарановског не би се могло прихватити. Нема никакве аналогије између чл. 137. и чл. 176, ни по наслову ни по садржини, и ако се чл. 176. одиста односи само на грчке градове, то не значи да је и чл. 137.

(30) Рударска дружина, која је добила концесију за вађење руде, плаћала је „урбар“, за који се претпоставља да је износио једну десетину извађене и приштићене руде. М. Беговић, *нав. дело*, стр. 15.

(31) Овај 1355. године донети члан гласи: „О хрисовуљах. Хрисовуљи царства ми што су учињени градовима царства ми, што им пише, да им нест вољан ни господин цар ни ниј кто потворити. Да су хрисовуљи тврди“.

(32) Тарановски, Т., *нав. дело*, стр. 203.

имао само њих у виду. Нема разлога да Душанов законик садржи два члана исте садржине (124 и 137). Ако је после 1349. и било неких недоумица у вези са новоосвојеним грчким градовима, оне су накнадно решене додавањем чл. 176, а не понављањем чл. 124. Чл. 137. је сасвим јасан и не изазива никакве недоумице, а разликује се од чл. 124. по томе што у чл. 124. пише „градове грчки“ којима је господин цар уручио „хрисовуље и простаге“, а у 137, „градови царства ми“ и „хрисовуљи царства ми“, а нема речи „простага“.

Још два члана Душановог закона односе се на градове. У чл. 26. „О градској земљи“ предвиђена је колективна одговорност жупе за разбојнике и лопове који су пљачкали и крали на градској земљи: „градска земља што је около града, што се на њој гуси или украде, да плати то за све околина“. Градска земља у непосредној околини града и у градској јурисдикцији, она очигледно више не спада у жупу и у поседе властеле, а подсећа нас на дубровачку астареју или на земљу у непосредној околини Котора. У чл. 7. наређено је да сваки град мора имати протопопа. Мотив због кога је овај члан донет је верски, заштита православља, али је присуство протопопа од великог значаја за аутономно организовање града, јер то значи да град има своју црквену организацију и свој црквени суд.

Душанова законодавна политика према градовима, осмостађење градова, у складу је са његовом општом политиком претварања Србије у за оно доба веома модерну правну државу. Не треба заборавити да је он велику пажњу поклањао и приморским градовима и да су два једино сачувана статута српских приморских градова, Будве и Котора, донета управо у Душаново време.

С обзиром да није сачувана ниједна повеља царским градовима, могу се само назрети обриси градске аутономије: врховне органе власти у граду поставља владар (осим црквених), град нема право да сам издаје своје законе, грађани су поданици цара. Међутим, они имају одређену унутрашњу аутономију, градско становништво чине слободни људи чије су дажбине другојачије од дажбина осталог становништва. Аутономија српских царских градова сасвим је другог типа од аутономије приморских градова, она је знатно мања и није ни потребно упоређивати их. Уређење градова у Душаново време могло би се упоредити са положајем градова у централном делу Француске, укључујући и Париз, чија је аутономија такође почивала на повељама, помно сачуваним у градским архивима („карте“). У њима је боравио представник владара или феудалац, грађани су слободни људи, дажбине су прецизно регулисане, исто тако и судство и управа у којима, обично учествују и сами грађани (33).

4. Ново Брдо је у време поделе царевине на области припало Лазару Хребелановићу, што наравно не значи да пре тога није био царски град. Нема података на основу којих би се могло утврдити када је Ново Брдо као трг, а доцније град, добило одребене привилегије и статус посебне јединице локалне управе у држави (34).

(33) Olivier—Martin. *Précis d'histoire du droit français*, Paris, 1934, стр. 121—125.

(34) Да су Новом Брду издаване повеље и у XVI веку може се закључити из ескатога Закона деспота Стефана Лазаревића, који се, као што је утврдио И. Божић, односи само на градски закон. У њему пише: „све више писано... и пре мене је било и за пребашне свете госпде и краљева српских као и за живота госпства ми и ролитеља ми светога Лазара...“.

Могуће је да је прву повељу Новом Брду, тада још тргу, као краљ Милутин, заједно са повељом издатом Сасима, с обзиром да су и у Средњој Европи уз рударске законе увек издавани и градски закони (35). Питање је само колики је то трг био у то време, да ли је већ имао услове да се његово уређење посебно регулише. Доцније повеље су морале бити обнављане, већ и с обзиром на карактер повеље као законодавног акта. Повеља, ако није даровница, нема трајан карактер и може се, оно што је њоме утврђено, мењати, као што се мења и сваки законски пропис. Тако су, нпр., Саси раније имали право да крчењем шуме прибављају земљишну својину, а Душанов закон им то право укида, допуштајући да секу шуме само онолико колико је то потребно за рад у руднику (чл. 123). Дубровник је стално морао да обнавља своје уговоре и повеље, са готово оваким новим владаром и касније обласним господарима, па су и до кнеза Лазара добили овде већ споменуту повељу у којој се спомиње и Ново Брдо.

Са доста сигурности може се Ново Брдо сврстати међу оне царске градове којима је цар Душан издавао повеље и затим их потврдио у чл. 137. свога Закона. Ново Брдо је већ у Душаново време био значајан рударски и трговачки центар у коме је, као што је овде напред речено, боравио цар и примио дубровачко посланство. Зато се делом слажемо са мишљењем Б. Бурђева да је положај града и привилегије грађана регулисао цар Душан посебним законом за град Ново Брдо. Питање ипак остаје отворено да ли је то већ тада био закон или царска хрисовуља.

Нема никаквих доказа да су кнез Лазар и деспот Стефан пре 1412. године издали било какав законодавни акт граду Ново Брдо. Међутим, за деспота Стефана би неке познате околности дозвољавале да се претпостави могућност да је он последњих година прве деценије XV века неким актом регулисао статус Новог Брда. Познато је да је још током прве деценије XV века извршена реорганизација државне управе, прилагођена потребама одбране земље. Порасла је улога војводе и у градовима војвода потискује кефалије, сједињујући војну и цивилну власт (36). Одбрана Новог Брда била је од виталног значаја и град са широм околином постаје „крајиште“. У Новом Брду се војвода први пут спомиње у једном документу из 1410. године, већ као носилац и цивилне, а не само војне власти (37). Највероватније је да је ова реорганизација локалне управе у држави извршена законодавним актом који се односио на целу територију деспотовине, али то не искључује могућност да је издат и посебан законски акт за Ново Брдо у вези са његовим претварањем у крајиште, па је можда тиме истовремено извршена потврда његових ранијих привилегија или је тада издат цео Градски закон.

У прилог томе говоре и подаци о законодавној активности Стефана Лазаревића, који се по својим циљевима да учврсти правни поредак у земљи може поредити са царем Душаном. Поред закона за Ново Брдо и рударског закона сачуване су његове повеље влашким градовима Тиомени и Водици, повеља Хиландару, потврда привилегија Дубровча-

(35) О рударским законима и рударском праву у Средњој Европи в.: Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 37—38.

(36) Јиричек, К., *Историја Срба*, II, Београд, 1923. стр. 132 и даље.

(37) Динић, М. Ј., *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни*, II, Посебна издања САНУ, Београд, 1962. стр. 72.

нима, а постоје сведочанства о обнови привилегија Бару (38) и о низу повластица која је дао својој престоници Београду (39). Ако је и Новом Брду издао неки закон или повељу пре 1412. године, онда постаје лакше да се објасни проблем зашто је Закону о рудницима приложен само део Закона за град Ново Брдо.

III

5. Уз Закон о рудницима приложени део Градског закона има 23 члана. Они садрже одредбе о градским приходима и њиховој расподели на градске органе, о судовима, затим тржишне прописе укључујући и максимирање цена, прописе о Латинима и казне за прелажење у католичку веру, о момцима, о топионицама и ковници и о форми преноса својине над непокретностима. Већина ових питања је само делимично регулисана, па је очигледно да се оне надовезују на друге одредбе, законске или на правила обичајног права. Тако је, на пример, чл. II посвећен „винском поњу“, тржишној такси за вино, а није наведено колико она износи. У одредбама о војводи и другим органима власти претежно је реч о њиховим приходима, а функције које су обављали се само назире.

Међутим, и из тих фрагмената Градског закона може се добити одређена слика о градској самоуправи, о организацији власти и о неким аспектима правног живота у граду.

Пре свега, види се да степен аутономије Новог Брда није ни у доба Деспотовине ни приближно достигао аутономију коју су имали приморски градови. Ново Брдо је Деспотов град, а његови становници непосредни поданици владара. То је посебна управна јединица у централистички уређеној држави, а не градска комуна као самостални јавно правни субјект, чији су грађани тек преко комуне поданици врховног господара. Крајем прве деценије XV века Ново Брдо постаје крајиште и од тада је представник владара у граду и силац врховне војне и цивилне власти војвода. Аутономија града огледа се у организацији локалне власти и судства, у чему учествују и грађани, у постојању партикуларног права којим су регулисани одређени за град специфични односи, а назире се кроз Градски закон, и у правном положају грађана. За оцену степена аутономије од значаја је и питање да ли су градски органи имали и одређену законодавну власт, својствену приморским комунама. Несумњиво је да је Градски закон био законодавни акт владара, па се зато и не може назвати Статутом, што је термин уобичајен за кодексе права средњовековних комуна који се доносе њиховом законодавном активношћу, без обзира на то што у доношењу статута учествује и проглашава их кнез, као представник суверене власти (Дубровник, Котор). Но, поред Градског закона могуће је да су постојали и неки локални прописи које су издавали градски органи. То питање завређује посебно проучавање, уколико то дозволе расположиви извори.

6. Структуру становништва, поред странаца, Дубровчана и других „Латина“ трговаца, доцније и Грка, чине грађани, рудари, „радници у граду“, момци, и сељаци у градском метоху.

(38) За Бар: Јиречек, К., *нав. дело*, стр. 183. За Волице и Тисмену, в. приказ И. Божића *цит.*, стр. 175. Крајем 1405. потврдио је Дубровнику раније добијене повеле — Стојановић, Љ., *Старе српске повеље и писма*, Београд, 1929, I/1, бр. 2, 212.

(39) Калић-Мијушковић, Ј., *Београд у средњем веку*, Београд, 1967, стр. 84. и даље.

Иако владареви поданици, грађани су лично слободни, што подразумева слободу кретања, слободу избора занимања у границама могућности, подложности градској јурисдикцији и партикуларном градском праву у свим односима које то право регулише.

Термин „грађанин“ налази се у Градском закону у неколико његових чланова. Грађанима се забрањује да продају вино на пазару све док се „трг не разбије“, док се као продавци на пазару помињу само жупљани (чл. IX), У одредби чл. XX помињу се грађани латинске вере, који губе баштину и протерују се ако наговоре хришћанина да пређе у њихову веру, што показује да је међу грађанима Новог Брда било и католика. Чл. XXI посвећен је правном промету баштина које грађани не могу отуђивати и залагати без прописаних формалности. У чл. XXII употребљен је термин „Новобрђани“, коме се забрањује да друге даје новац (на зајам, вероватно) ради куповине злата; ова одредба, која заслужује да буде посебно проучена нарочито с обзиром на разлоге због којих је донета, има у виду, можда, само грађане, али је могуће да се односи и на остало становништво града, што би опет могло значити да су и у овом граду постојали тзв. *habitatores* приморских градова, који у граду бораве трајније али нису грађани.

Градски закон пружа мало података о дажбинама које су теретиле становнике Новог Брда. У првом члану исцрпно је регулисан „псуњ“ за крупну стоку, нека врста тржишне таксе (40) коју су плаћали Новобрђани у новцу, а жупљани и у стоци, док је за „вински псуњ“ у чл. II прописано само како се целе приходи од њега и да га плаћају само они који нису „из градског метоха“. Прецизно су одређене и дажбине у натури које су теретиле занатлије: о великим празницима кројачи, обућари, кожари и поткивачи били су дужни да војводи дарују одређене производе свога рада (чл. XIII—XVI). сви грађани су према чл. 127. Душановог закона, што је осталом била обавеза и многих других становника градова и ван Србије, били обавезни да учествују у зидању градских утврђења и да их одржавају. Сви становници града имали су обавезу да бране град, и изгледа, цело крајиште. Да је та обавеза лежала и на странцима који су боравили у граду показује податак да су и Дубровчани учествовали у одбрани Новог Брда за време похода султана Мусе почетком 1412. године, а у лето 1425. за време упада Мурата II у Србију Дубровачка република послала је у Ново Брдо товар оружја (41).

Из фрагментарно Градског закона се не види ко је имао статус грађана, односно како се тај статус стицао. С обзиром на правила која су примењивана у многим другим средњовековним градовима могло би се претпоставити да је један од услова за добијање статуса грађанина својина на непокретностима, односно кућа у граду. У прилог овој претпоставци може се навести текст у повељи кнеза Лазара Дубровчанима, где се помиње Ново Брдо и разликују „гости“ од „баштиника“. Чини нам се да се овде „баштиник“ употребљава као синоним за грађанина,

(40) Н. Радојчић, *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, у речнику на стр. 81, за реч псуњ каже: „ваљда, по Диканжу, исто што и Пенса, *Tributum quod pro pensis seu ponderis pensiatur. Pensa, praestatio seu census annuus*“. Затим цитира Херкова, З., *Граба за финансијски рјечник феудалне епохе Хрватске*, II, 1956, стр. 309, да је то „неко кметско подавање непознатог значења“. — Међутим, по садржини чланова I и II Градског закона чини нам се да је у питању тржишна такса, и тако је псуњ превела и Б. Марковић.

(41) *Историја српскога народа*, II, стр. 86. и стр. 212.

док су гости странци или странци који дуже бораве у Новом Брду (42). С обзиром да „баштина“ означава и удео у руднику (43), може се поставити питање да ли је за статус грађанина била довољна и само рударска баштина. С друге стране треба имати у виду да су у Новом Брду имали своје куће владар и поједини властелини (44), што сигурно не значи да су тиме били сматрани грађанима — можда због тога што нису стално пребивали у тим кућама

Пуноправни грађани су учествовали у градској самоуправи, бирани су у градско веће, за надзорнике тржишта, учествовали у градском сабору и као чланови пороте у већим парницама. Могуће би било да је и кнез биран и то између пуноправних грађана, но то би била само претпоставка. У чл. XVIII Градског закона спомиње се „властела градска“: „Ко ли се нађе од властеле градске, осим војводе и кнеза или цариника, за царину господареву убивши сиромаша господарева, да плати глобе господару 100 перпера. „Ова одредба се тешко може разумети, али је сигурно да реч властела не указује на закључак да је у Новом Брду у време деспотовине већ створен затворени круг грађана који чине властелу и имају монопол на функције и органе у управљању градом, као што је то био случај у приморским комунама, посебно у Дубровнику. Пре свега, у властелу се убрајају овде и војвода и цариник, а они уопште не морају бити из Новог Брда и самим тим не би могли спадати у градску властелу. У истом члану је за оне који имају извесну власт у граду употребљена реч „власници“, и они су таксативно набројани, па се због тога тешко могло закључити да и реч властела има исто значење. Могуће је, међутим, да градску властелу чине сви они који улазе у градски сабор

Рудари, међу којима је било све мање Саса, свуда па и у Новом Брду за које извори показују да у XV веку преовлађује српско становништво (45), уживали су одређене привилегије. Неколико чланова Градског закона мотивисани су, очигледно, заштитом животних и радних услова рудара, дајући им право да се први снабдевају на тргу (чл. IX), да не плате намирнице лошег квалитета (чл. X), да имају првенство при куповини лоја (чл. XII). Максимиране су цене дрва, угља и неких алата (чл. XVII), дакле материјала које користе рудари и вероватно је при доношењу тих прописа такође вођено рачуна пре свега о њиховим интересима. Пружање оваквих животних услова и релативно добри услови рада у руднику обезбеђени прописима Рударског закона (46) сигурно су привлачили радну снагу у Ново Брдо и тиме погодовали бољој експлоатацији рудника. Сви рудари су слободни људи, али вероватно нису били грађани Новог Брда. Поред рудара који су били стално насељени и генерацијам се бавили тим послом, те су сигурно били

(42) Новаковић, Ст., *Законски споменици српских држава средњег века*, књ. V, Београд, 1921, стр. 200. Кнез Лазар потврђује повластице дате Дубровчанима 9. I 1387. Баштинници и гости спомињу се у чл. XIII: Дубровчанин који се у баштини има обавезу да брани град, а који борави као гост, то не мора. Ово потврђује и деспот Стефан у повељи Дубровчанима од 2. XII 1405, чл. XII — *ibidem*, стр. 218.

(43) Беговић, М., *нав. дело*.

(44) Јуричек, К., *Историја Срба*, II, стр. 25. и даље. Деспот Стефан је често боравио у Новом Брду и вероватно је и он одседао тада у својој кући.

(45) У трговачкој књизи трговца Михаила Лукаревића из Дубровника као дужници из Новог Брда појављују се већином људи са српским именом (година 1432—1438). Исто и у тестаменту његовог земаља Гостине Братосавића из 1411. године. Објављено у: Динић, М. Ј., *Из Дубровачког архива*, књ. 1, САНУ, Зборник за историју језика и књижевности српског народа, Београд, 1957, стр. 35—90.

(46) О условима рада у руднику и живота рудара уопште в.: Беговић, М., *Рударска баштина*, стр. 21. и даље.

и грађани Новог Брда, морало је бити и доста оних рудара који се нису везивали за један рудник и град или трг, већ су, према обичајима Саса, са својим породицама мењали место боравка и рада ако им се чинило да ће на другом месту имати повољније услове живота и рада (47). Ови други су, вероватно, спадали у категорију „радници у граду“, које такође спомиње Градски закон, и то поготову они којима рударство још није постало стално занимање.

„Радницима у граду“ посвећен је други део чл. XXII: „...или ако је који радник у граду, да није ниједан слободан од господског посла с дружином, него да ради сваки посао господски, а његов труд по закону му се плати“. Није сасвим јасно шта се подразумевало под господским послом. То је могао бити сваки посао за владара, односно његове сложбенике, или најамни рад, за грађане или у топионицама и ковницама, а могло се под том формулацијом имати у виду нешто сасвим треће (48). У сваком случају, имали су права на накнаду за обављени рад.

Посебну категорију чине момци, којима је посвећен већи део чл. XVIII. У њему су предвиђене новчане глобе за телесне повреде нанете момку чији је господар војвода, кнез или члан већа 12 пургара, или један од надзорника тржишта (изабрани „добри људи“, чл. VIII — бирају се „4 човека добра“). Значајно је то што се глоба плаћала не оштећеноме, већ његовом господару, што би могло да наведе на претпоставку да су момци имали полуслободан статус. Не треба заборавити ни то да је висина глобе одређена према рангу господара. На почетку истог члана стоји одредба да се латинским момцима забрањује да „ставе трпезу са грађанином“. Смисао и мотиви ове забране могу бити само предмет нагабања (49).

О положају сељака у градском метоху извесне податке пружа само чл. II у коме је речено да „вински псуњ“, дажбине за вино, плаћају само они који нису из градског метоха, из чега се види једино да је постојала разлика између сељака са територије која припада граду и жупљана (50).

7. Док су подаци о друштвеној структури у Новом Брду крајње оскудни тако да за многа статусна питања нема одговора, организација власти и судства може се нешто боље сагледати.

Пре свега, види се да у граду више нема кефалије, за кога се из дубровачких извора зна да је крајем XIV века имао у Новом Брду

---

(47) За Сасе је давнио још речено да су били „весео и радо путујући народ“. В.: Kressner, P. M., *Sastematischer Abriss der Bergrechte in Deutschland mit vorzüglicher Rücksicht auf das Königreich Sachsen*, Freiburg, 1958. За наше земље в.: Јиричек К., *Рударство у Србији и Босни у средњем вијеку*. Отаџбина IV, Београд, 1880, стр. 298—308, 428—439.

(48) С обзиром да се у чл. 127. Душановог закона предвиђа обавеза зидања и оправке градских утврђења само за грађане и за сељаке из градске жупе, „господски посао“ могао би значити и то да су радници у граду, односно њихове дружине, били дужни да раде и на тим пословима, али се њима за тај рад морало платити, док су за грађане и сељаке из околине то биле бесплатне радне обавезе.

(49) Момци су вероватно били оружана пратња органа власти у граду, а латински момци младићи који су пратили и пружали заштиту дубровчанима и другим страним трговцима. Забрана да ставе трпезу заједно са грађанима могла би се објаснити можда и безбедносним разлозима, јер би у случају кавге и тучњава грађани били у много лошијој ситуацији од снажних момака.

(50) Сељаци са територије која је припадала граду имали су, као што је већ речено, радну обавезу оправке и изградње утврђења, а сигурно су их теретиле и друге дажбине које су се разликовале од обавеза мерапаха и влаха у жупи и у катунима.

највишу власт те да је судио заједно са 12 пургара (51). Као органи власти у Градском закону спомињу се војвода, кулски војвода, кнез, 12 пургара и у предговору Закона о рудницима „сав сабор градски“. У складу са чл. 7. Душановог закона град је имао протопопа, из Градског закона види се да је постојала градска канцеларија и да су у граду обављали одређене функције државни службеници цариник и дрбарар.

Војвода је, очигледно, заузео положај и функције које је имао кефалија, тако да је имао поред војне и цивилну власт у граду. Он је представник владара, али га издржава град. Градски закон пружа одређена обавештења о његовим судским функцијама, о чему ће бити речи доцније, док управне функције не спомиње, осим у чл. VIII, из кога се види да војвода заједно са кнезом и 12 пургара именује 4 „добра човека“ за надзорнике тржишта, и да је њихова дужност да контролишу да ли се на тргу „свака роба продаје како су одредили војвода и кнез и пургари“. Насупрот томе, доста подробно су регулисани војводини приходи које остварује из дажбине и глоба.

Чл. I посвећен је псуњу, дажбини која је у ствари пијачна такса и плаћала се на крућу стоку. Висина је за грађане утврђена у новцу, а за жупљане у новцу и стоци, а цео сточни псуњ припада војводи. У истом члану прописано је да дажбине које је раније убирао цариник сада припадају војводи и кулском војводи који их деле на једнаке делове (52). У чл. II одређено је да „вински псуњ“, чија се висина не спомиње, у једној трећини припада војводи. Подробно је регулисано право војводе на дажбине у природи од занатлија (53) и део прихода од наплаћених глоба: њему припадају све глобе за извршена тежа кривична дела, четвртина од износа који се плаћа за „полувражду“ (54) и трећина од свих глоба наплаћених због огрешења о тржишне прописе које садржи Градски закон (55).

У чл. I спомиње се, у вези са деобом псуња, и кулски војвода. Назив указује да је то био командант тврђаве, непосредно потчињен војводи у војним стварима, а можда је имао и извесну цивилну власт у вези с одржавањем утврбења. Град учествује у његовом издржавању тако што половину псуња који је раније припадао царинику сада добија кулски војвода, али се не зна шта је то било и колико, односно да ли је то било довољно за његово издржавање или је имао и других прихода.

(51) У Новом Брду је 1388. године био кефалија Гојислав, који је судио заједно са „пургарима“. Они су извршили принудну наплату дуга од једног Дубровчанина у износу већем од стварног дуга. Због тога Дубровчани I. X 1388. „по заповести кнеза Николе Гундулића“ пишу Гојиславу, кефалији кнеза Лазара и пургарима новобраским, и протестују због њиховог поступка. Стојановић, Ђ., *Старе српске новеле и писма*, књ. I, део I, Београд — Сремски Карловци, 1929, стр. 168.

(52) Чл. I, на крају „... и што је пре царинику било, од тога половина војводи, а половина кулском војводи“. Овај текст намеће неколико питања у вези са врстом дажбина, односно прихода које је убирао цариник и о значају одлуке да цариничке дажбине сада прелазе на војводу, али одговор на њих захтева посебна истраживања.

(53) Дажбине занатлија у корист војводе регулисане су подробно у члановима XIII—XV: снајдери су морали да сашпују војводи бесплатно по једну („свиту“ о Божићу и о Ускрсу, обућари су били дужни да му о Божићу дају пар ципела („древље“), кожари „по рукавице јагњеће“, а ковачи о Божићу и о Ускрсу „по 1 коњске плоче“.

(54) О глобама за кривична дела реч је у чл. III, где су она и набројана: „дан је краба, или паљевина или је вражда или је провод или је поклаа, то је све војводино... а што је полувражда, од тога је војводи један део, а кнезу 2 дела а пургарима један део“.

(55) Чл. XIX: „Што бивају глобе у месту од плоча и трабосања и дшара (чл. VII, о ковници, глоба је 50 перпера) или је од прекупа хлеба или вина (чл. VIII, нема колика је глоба) или који би се од грабана напхан вино продавајући или дој или коже износећи из града...“ (тржишни прописи, чл. IX, глоба 50 перпера и чл. XII, глоба 8 перпера).

Други орган власти у граду је кнез. Он је судски орган и има одређене управне функције, од којих се у Закону спомињу само две: кнез „саборно“ са војводом и 12 пургара бира надзорнике тржишта (чл. VIII) и он сам ставља „венац“ на трг као знак да се на тргу, док стоји венац, могу снабдевати само рудари (чл. IX). Кнез се у свим текстовима Закона спомиње иза војводе и испред 12 пургара. Издржава га град тако што му припада трећина новца од винског псуња, половина од глоба за полувражду, две трећине од глоба за лакша кривична дела и трећина од глоба које се наплаћују због огрешења о прописе Градског закона (чланови II, III и XIX).

На значајно питање да ли је кнез био изборни градски орган или га је постављао владар, у недостатку извора се не може дати одговор, али се могу изнети извесне претпоставке у вези са пореклом звања кнеза у Новом Брду, што би пружило један од елемената за тај одговор. Звање кнеза у Новом Брду је могло бити наставак праксе према којој су владари постављали кнезове по метохијама и у жупама (56), или је потицало од установе Саских кнезова (57). Кнезови су постојали и у другим рударским местима и према истраживањима М. Динића њих је „обично постављао владар“ (58). Међутим, ово гледиште није довољно документовано, а чини нам се да није ни сасвим логично, јер ако су Саси, на основу својих привилегија, имали свог кнеза, онда је то морао бити изборни орган. Тешко је замислити да је кнеза Фрајбергера за град Брсково именовао владар. Са слабљењем улоге Саса у нашим рударским местима на положај кнеза све мање долазе Саси, али нема изворних података који би наговештавали да су се правна правила којима је била регулисана установа кнеза у рударским местима временом мењала. Зато изгледа вероватним да је и у Новом Брду, као рударском граду, та установа континуирано постојала још из времена када су Саси ту чинили већину. У прилог томе говорила би одредба Градског закона о венцу који кнез ставља на трг као обележје да се могу снабдевати само рудари, што указује да је у кнежевој надлежности била заштита рударских привилегија. С друге стране, треба имати у виду и то да је у доба Деспотовине у Новом Брду војвода потпуно потиснуо кефалију и сузио права цариника — према чл. I „што је пре цариничко било“ сада добија војвода — док је звање кнеза остало, што значи да се мењају државни органи које поставља Деспот а остаје унутрашња аутономија града.

Орган власти који је, очигледно, установа старог саског права, су „12 пургара“, што се види већ из њиховог назива — пургар је реч настала од немачке речи *Bürger*, грађанин. М. Динић је доказао, насупрот ранијим недоумицама, да је то веће, састављено од 12 грађана, које има одређену судску и управну власт у граду (59). Таква већа су, под називом *sachini*, постојала у немачким градовима, а као „12 пургара“

(56) Кнез жупски и метохијски се спомиње и у старијим изворима, тако у Драгудиновој повељи Хиландару, а тек нешто доцније има помена и о градским кнезовима. — Тарановски, Т., *нав. дело*, стр. 202.

(57) Сачувано је име кнеза Брскову из 1280. године, Фрајбургер („слободан грађанин“) — Динић, М. Ј., *За историју рударства*, I, стр. 18.

(58) Динић, М. Ј., *нав. дело*, стр. 15—19. Међутим, треба одмах приметити да аналогија са Котором, где је кнеза несумњиво постављао српски владар, не би могла да послужи као аналогија за закључак да је кнеза и у градовима у унутрашњости постављао владар, јер се аутономија приморских градова и њихов положај у српској држави битно разликују од положаја градова у унутрашњости, а у оквиру тога свакако и звање кнеза.

(59) Динић, М. Ј., *нав. дело*, стр. 17.

у румунским градовима Браили и Брашову. У Новом Брду „12 пургара“ постоје сигурно као самоуправни орган предвиђен привилегијама које су добили Саси у Србији, а као градски орган који суди заједно са кефалијом он се помиње крајем XIV века у већ помињаном писму Дубровчана (60).

У Градском закону 12 пургара стоје увек на трећем месту, после војводе и кнеза, а у чл. XVIII пише да су они „власници под њима“, тј. војводом и кнезом о којима је реч испред тога, што би значило да су они орган власти у граду нижег ранга у односу на два инокосна органа. О њиховим функцијама реч је у два члана: у чл. IV се спомињу као судски орган, а у чл. VIII као управни који одређује, заједно са војводом и кнезом, надзорнике тржишта и прописују начин на који ће се роба продавати на тргу. Вероватно је постојао и одређен дело круг у управи градским пословима који је био у искључивој надлежности већа 12 пургара, али се то у фрагментарном Градском закону не помиње. Пургарима припада и део прихода од дажбина и глоба: трећина од винског псуња (чл. II), трећина од глобе за лакша кривична дела и четвртина од „полувражде“ (чл. III), као и трећина од прекршаја тржишних прописа Градског закона (чл. XIX). Међутим, с обзиром да је у питању изборно тело и орган градске самоуправе, као и ако се узме у обзир да су у средњовековним градовима чланови градских већа по правилу радили без икакве накнаде, може се оправдано поставити питање да ли је тај новац од дажбина и глоба који убирају 12 пургара служио за њихово издржавање или је одлазио у градску касу, што нам се чини вероватнијим.

Значајна и сигурно веома утицајна личност у граду био је протопоп, који стоји на челу црквене организације у граду. Према Градском закону он сазива црквени суд (чл. V) — и вероватно му председава — члан је велике пороте световног суда (чл. IV) и мора бити присутан, односно „сведочити“ при преносу својине на непокретностима у граду (чл. XXI).

С обзиром да су војвода, кнез и пургари вршили одређене управне функције заједно, као колективно тело (према тржишним прописима из чл. VIII и IX), према једном схватању они чине Градско веће и издвајају се као посебан орган власти који је имао управну и судску функцију (61). Ово би се могло прихватити само уз извесне ограде. Пре свега, из чл. IV се јасно види да ова три органа као колективно тело нису посебан судски орган, већ су само чланови ширег судског колегиталног тела у које улазе још и протопоп и „добри људи“. С друге стране, и војвода и кнез несумњиво, а 12 пургара вероватно, поступају у оквиру своје надлежности и као посебни органи, а само у одређеним ситуацијама, као што то предвиђају чланови VIII и IX Градског закона, као колективно тело, односно „саборно“. Према томе, када делују „саборно“ вршећи одређене управне функције, они се могу условно називати Градским већем, иако тог термина у изворима нема.

(60) Види примедбу бр. 51. Динић поставља питање да ли су пургари, као у немачким градовима, били бирани на годину дана или их је постављао владалац и у недо-статку потврде у изворима оставља питање отворено. Но, без обзира на непостојање изворних података, чини нам се да је претпоставка да је то било изборно тело сасвим прихватљива, а с обзиром на њихово порекло и с обзиром да је тешко замислити да би владар њих поименце постављао.

(61) Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 55. На истој страни се нешто раније констатује да и 12 пургара чине градско веће, али се затим не указује на разлике између тог градског већа и градског већа које је „било састављено од војводе, кнеза и 12 пургара“.

Ново Брдо је имало и своју канцеларију са номиком на челу. Према чл. XXI сав промет некретнинама у граду обављао се „уз књигу номичку“.

Најшири орган градске самоуправе, што не значи и највиши орган, био је градски Сабор. О његовом саставу и надлежности нема података, једино је у уводу Закона о рудницима речено да се приликом доласка Деспота у Ново Брдо састао „сав сабор градски и потражише од господства ми да им учиним закон о рупама“. Ако је постојала извесна паралела између државних сабора и градскога, онда би се могло претпоставити да су у сабор улазили сви органи власти у граду, православно клер на челу са протопопом и сви пуноправни грађани. Сабор се, вероватно, састајао поводом значајних догађаја, као што је био долазак Деспота у град и за тај долазак везана промулгација Закона о рудницима.

Поред ових органа локалне власти, у граду су постојали и владареве службеници у чијој су надлежности били рудник, топионице и ковнице. То су урбари и цариници, који имају своје потчињено особље и не издржава их град приходима од дажбина и глоба, већ имају своје приходе од рада у руднику. Њихова делатност је регулисана добрим делом Законом о рудницима, а у Градском закону је утврђена њихова судска надлежност за спорове у вези са рудником и топионицом (чл. VI).

Иако се под називом цариник у српској средњовековној терминологији подразумева пре свега закупца царина, који је често био странац (Дубровчани), постојали су и цариници као органи државне власти и повереници владара који су контролисали рад закупца царина, преузимали новац за државну благајну и који су се налазили у градовима и трговима, а један стално у Дубровнику (62). Цариник је и у Новом Брду вероватно имао те функције, поред оних везаних за рударску делатност, и спада у „властелу градску“, одмах иза војводе и кнеза (63). Он је, вероватно, убирао владареве приходе од рударства, био надзорник ковнице (64), судија у споровима везаним за рударску делатност, о чему ће бити речи доцније, а имао је и неке друге функције од којих се само неке уочавају из сачуваних извора. Цариник је водио своју књигу „белег царинички“ и имао свој печат. У књигу цариничку уписивани су уговори о закупу деоница у руднику (чл. 16 Рударског закона) а печатом је овераван налаз комисије која је имала за задатак да на лицу места утврди пробој између два рударска окна (чл. 10). Цариник је морао бити присутан када се гварак, члан рударске друштине, одриче своје рударске баштине, односно своје деонице у руднику (чл. 17).

Урбар је установа старог саског рударског права. У немачком и чешком рударском праву „урбар“ је рударска дажбина, а урбар посе-

(62) Ивановић, М., *Прилози за историју царина у средњовековним српским државама*, Споменик САНУ, ХСVII, Београд, 1948, стр. 21—30. Овај аутор је доказао да је поред цариника-закупца постојао и цариник који је повереник владара и чији је ранг био близак кефалијиним. На ове владареве поверенике се мисли под речју цариник у чл. 120. и 122. Душановог закона.

(63) У текстовима се помиње заједно са њима, на трећем месту. Тако у чл. XVIII на крају: „ко ли се нађе од властеле градске, осим војводе и кнеза или цариника, за царину господарева убишви сирмаха господарева, да плати глобе господару 100 перпера“. Одредба је иначе недовољно разумљива.

(64) Беговић, М., *О надлежности рударских судова по Закону о рудницима деспота Стефана Лазаревића и турским рударским законима XV и XVI века*, Споменик САНУ, 30 Београд, 1967, стр. 12. и даље.

бан владарев службеник који се стара о експлоатацији рудника. Звање урбара, под истим називом, постоји и у средњовековној Србији, а доцније и у нашим крајевима под турском влашћу, као установа турског рударског права. У српским изворима урбари се спомињу у XV веку: урбар Стојак у Руднику (1414. године), који очигледно није био Сас, и Иван у Трепчи (1438) (65).

Према Закону о рудницима Стефана Лазаревића види се да је урбарар имао сличну улогу као и у старом немачком праву, али нема података да је он и код нас прикупљао владареве приходе од рудника, што је, као што је речено, изгледа била дужност цариника. Но и поред тога, његова надлежност и овлашћење били су велики. Пре свега, урбарар је издавао рударским дружини ма концесије за експлоатацију рудника, које су се називале *баштина*. Додељивању рударске баштине или концесије претходио је одређени поступак, у току кога је урбарар прво утврђивао, заједно са „добрим људима“, да ли је рудна жица довољно јака да би се исплатила експлоатација (чл. 4). Затим је урбарар мерио рудно поље и утврђивао му границе, а на захтев дружине је Границе обележавао кочићима и дашчицама (чл. 40), да би после тога дружини издао концесију на измереном пољу, што је уписивао у урбареву књигу („тетраг“) и називало се „венчање“ (чл. 8. и чл. 41) (66). Урбарар је у случају да дође до пробоја између два окна утврђивао, опет заједно са добрим људима, стање на лицу места (чл. 9) и наређивао обуставу рада (чл. 10). Он је, по свему судећи, био дужан да стално надгледа рад у руднику. Од гварака, удионичара у експлоатацији, узимао је залогу за неисплаћене трошкове (чл. 14) и спроводио је одређен поступак у случају да радници у руднику не буду исплаћени на време, опет узимајући залогу (чл. 50). Послови које је обављао урбарар били су плаћени, тако је за „венчање“ плаћана дажбина од 8 унци.

Сви значајнији правни послови у вези са рударском баштином и експлоатацијом рудника постајали су пуноважним тек по упису у урбарарев тетраг: давање рударских удела у закуп (чл. 16): одрицање од дела и поклањање дела (чл. 27), нагодба учињена приликом спора о границама (чл. 29) и купопродаја рударске баштине. Према томе, књиге урбарара, и у неким случајевима и књига цариника, имале су за правне послове закључиване у вези са рудником јавну веру, оне су у односу на рударску баштину вршиле исту функцију као и књиге номика за правни промет баштине у граду. И, најзад, урбарар је, као и цариник, био судија за спорове мање вредности у вези с рудником, а обојица су учествовали у већу које је расправљало веће спорове те врсте.

8. На основу Градског закона може се сагледати и организација судства. Ново Брдо је имало неколико оудова који су се међусобно разликовали по своме саставу и по стварној надлежности. Поред градског суда опште надлежности, који се у Градском закону назива „суд војводе и кнеза“ (чл. IV), постојали су црквени суд и посебни судови за спорове у вези са топоницом и са рудником, „колски и рупни“ суд (чл. VI) (67).

(65) Подаци према Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 55.

(66) Више о раду урбарара код Беговић, М., *Рударска баштина*, стр. 44. и даље.

(67) Наслов члана VI је „О колском закону и о рупном“. Б. Марковић сматра да је назив овог суда био, „царинички суд“ (*нав. дело*, стр. 50). Када се узме у обзир непрезициозност средњовековне правне терминологије, могуће је да овај суд и није имао свој званичан назив.

„Суд војводе и кнеза“ као суд опште надлежности био је, према тексту чл. IV, парнични суд (68). За привична дела могуће је да је постојао и посебан суд, који није био градски, већ државни, организован у складу с одредбама Душановог закона о организацији судства, па се зато и не спомиње у Градском закону. Индиције да је у Новом Брду постојао и такав суд пружа чл. III Градског закона који почиње речима: „А што су глобе, осим судова, или је краћа или паљевина или је најезда или је вражда...“. Речи „осим судова“ би могле да значе да се ради о глобама које изричу „судије, које царство ми положи по земљи судити“ из чл. 148. Душановог закона. Међутим, извори нису довољно јасни и исто тако је могуће да је градски суд војводе и кнеза, или само војвода као инокосни орган, судио и кривична дела, а не само парнице, тим пре што у средњовековној Србији није постојала јасна подела судства и судског поступка на парнични и кривични.

Према чл. IV спорове мање вредности, „што је вредно 1 литру“, суде војвода и кнез инокосно, при чему се не види да ли им је надлежност била разграничена или је свако од њих могао да суди све парнице. За спорове веће вредности, „за баштине и за друге големе работе“ судило је колективно тело састављено од војводе, кнеза, 12 пургара протопопа и „добрих људи који се налазе у месту“. Они суде „саборно“. М. Беговић сматра да је то био, у ствари, градски сабор (69). Поузданост овог закључка доводи у сумњу израз „добри људи који су у месту“. Они се спомињу, у истој формулацији, у чл. XXI, који регулише обавезну форму за правни промет баштина, као сведоци заједно са протопопом, а у чл. VIII је речено да војвода, кнез и 12 пургара заједно бирају „4 човека добра“ који ће надгледати трг. „Добри људи“ се спомињу и у неколико чланова Рударског закона: они су чланови комисије која излази на лице места у случају пробоја окна (чл. 9), утврђују са урбаром да ли је поље погодно за експлоатацију (чл. 4). Ови текстови наводе пре на закључак да су добри људи били поротници. Могуће је да су они својство поротника стицали својим угледом и поштењем, да су чак и били регистровани у посебан списак грађана у коме је било констатовано да је неко стекао част да се уброји међу добре људе, односно поротнике. Они затим делују као колективно тело, чији број у сачуваним законским прописима није утврђен, али је на суду морао према Душановом закону (чл. 151) имати 6, 12 или 24 члана, што је вероватно примењивано и у Новом Брду. Све ово нам указује на закључак да колективно тело које према чл. IV Градског закона пресуђује спорове веће вредности није исто што и „сав Сабор градски“ из Увода Закона о рудницима.

Други суд је црквени, коме је посвећен чл. V: „Што је суд црквени, протопоп да сазове полове да суде по закону право, за то да нема ниједнога посла“. Закон по коме суди протопоп заједно са поповима је Крмчија и Душанов закон, односно његове одредбе које се односе на надлежност црквеног суда.

Као судови посебне надлежности за све спорове у вези са топионицом и рудником предвиђени су у чл. VI, чији је наслов „О колском

(68) Што произлази из формулације чл. IV и упућивање на вредност спора, али ову оцену треба, свакако, прихватити само као релативну, с обзиром да у оно доба грађански поступак није био до краја разграничен од кривичног, а поговору не у погледу одвајања надлежних судова.

(69) Беговић, М., *О надлежности рударских судова*, стр. 11. и даље.

закону и рупном“, два суда која се међусобно разликују по надлежности и по саставу (70).

Сви спорови у вези са топионицом били су у искључивој надлежности цариника. У закону пише: „то је суд царинички, нема нико за то ниједног посла“, па се вероватно и звао „царинички суд“. Врсте спорова су у тексту овога члана таксативно набројане: то су спорови око угља и руде, затим спорови између радника и са радницима који су специјализовани за рад у топионици (71), и „за грунте“. Немачка реч „Grund“ значи основ, темељ, те би *грунт* било земљиште на коме је изграђена топионица и у питању би били односи (својински, закуп, државина) чији су предмет та земљишта, а регулисани су подробно у чл. XXIII Градског закона. Овој претпоставци могло би се приговорити да према чл. XXIII онај који „узбије коло“, тј. сагради топионицу, стиче на земљишту баштину, а за баштине је био надлежан судски колегиј градског суда. Међутим, могуће је да су у надлежности цариника били сви остали спорови у вези са грунтом, као што су питање граница, воде или закупа, а да је спорове о баштини и овде решавао градски суд.

Други део члана VI посвећен је суду који је надлежан за спорове у вези са рударским пословима и гласи: „А што је рупни суд — да суде цариници и урбарари што су мале работе и дробни судови, а што је за делове и за друге големе работе, да иду цариници и урбарари да им суде саборно по закону“. Као што се види, овде нису, као за топионицу, набројани могући случајеви за које је овај суд надлежан, али се то може доста добро сагледати на основу одредаба Закона о рудницима, иако он није регулисао многе односе, већ често упућује на „закон“, што може бити, пре свега, обичајно право. Овај суд би био надлежан за све спорове међу дружинама, међу члановима исте дружине и са рударима, а у њихово издвајање и класификацију на овом месту не бисмо улазили (72). Исто тако, не бисмо улазили у питање назива овога суда, да ли се звао „рупни суд“, као што пише у тексту, или је у тексту реч „суд“ употребљена у значењу „спор“, па се онда сам суд могао звати и другојачије. Значајна нам се овде чини паралела с одредбама о градском суду: и овде, готово истим речима, за спорове мале вредности предвиђен је инокосни судија, а за *делове*, тј. рударску баштину и друге велике спорове, судски колегиј, па се и овде постављају иста питања као и у вези са градским судом. Инокосне судије су цариници и урбарари, али се не види да ли је њихова надлежност била строго разграничена, или су и једни и други судили, односно могли да суде све спорове мање вредности, што нам се чини прихватљивијим. Много значајнији проблем представља судски колегиј који ће саборно по закону пресуђивати големе работе. Из текста се види само да у њега улазе цариници и урбарари, али не и да ли сви који се налазе у Новом Брду, или само они који су се затекли тога дана у вршењу судске функције. Још је неразумљивије шта значи *саборно*, односно куда треба цариници и урбарари да иду да би се судило саборно. Према тумачењу

(70) Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 50—52, сматра да је то био само један суд, и за рудник и за топионицу. Међутим, разлика је било — топионица је у искључивој надлежности цариника — али опет с обзиром на средњовековни поступак и правна схватања могуће је да је на оба суда гледано као на један.

(71) О томе подробно: Беговић, М., *О надлежности рударских судова*, стр. 16. и даље.

(72) Беговић, М., *О надлежности рударских судова*, стр. 12. и даље.

М. Беговића, то је Градски сабор, који врши судске и управне функције и као судски колегиј предвиђен је чл. IV и чл. VI — дакле исто тело суди и градске и рударске спорове (73). Међутим, ово тело не може бити Градски сабор који се спомиње у Уводу Закона о рудницима, а „добри људи“ из чл. IV су порота, о чему је већ било речи. С друге стране, у чл. VI се не помињу добри људи, а тумачењу да је у питању исти састав судског колегија и за градске и за рударске спорове може се приговорити питањем шта ће урбарари и цариници у градском суду, а шта протопол у суду који расправља рударске спорове. Оскудни изворни текст и недостатак других изворних података дозвољавају нам само да постављамо хипотезе у вези са саставом судског колегија надлежног за веће спорове у вези с експлоатацијом рудника: урбарари и цариници могу да „иду“, сви заједно, код војводе који ће судити колегијално са њима, са 12 пургара, кнезом и евентуално и поротом, што је ипак судско веће различито од онога за градске спорове, или цариници и урбарари „иду“ на неко друго место, сазивају посебну пороту састављену од рудара и стручњака за рудник и тако образују судски колегиј, чији састав и поступак потичу од старог саског права (74).

У Градском закону постоји још један члан који би требало да се односи на суђење. То је чл. VII чији је наслов „О ковници суд“, међутим у тексту је реч само о казнама за фалсификовање новца и за закидање на тежини новца (75). Ако се узме у обзир непрецизност средњовековне терминологије и вишеструко значење речи суд, а са друге стране околност да је ковница припадала владару и да је цариник, који је бринуо о свим његовим финансијским интересима, био надзорни орган у ковници, може се претпоставити да је он био и судија за ковницу (76).

9. На крају треба још указати и на партикуларно градско право које је примењивано у Новом Брду. При томе остављамо по страни право примењивано на рудник, иако је и то саставни део права Новог Брда, јер је сав живот у граду био везан за рудник и прераду руде, а поред тога Закон о рудницима деспот Стефан је донео само за Ново Брдо, што је у Уводу јасно речено. Међутим, о рударском праву је доста писано, а предмет овог рада је Градски закон, па ћемо се ограничити само на онај део градског права који се може сагледати из редаба тог фрагментарног закона.

Норме тог градског права су пре свега оне којима је регулисана организација судства и управе, о чему је већ било речи. Саставни део тог партикуларног права су такође прописи о дажбинама и тржишним таксама (псуњ за стоку и вински псуњ), као и о глобама за тржишне прекршаје, што је такође већ помињано у овом раду. Трећу групу прописа чине тржишни прописи. Као што је познато, већина градских

(73) *Нав. дело*, стр. 21. и даље.

(74) У недостатку извора ова питања остају за сада без коначног одговора. Међутим, у прилог закључка да је састав колегијалног тела био другачији код рударског суда говори чињеница да се формулације у чл. IV и у чл. VI разликују. У чл. IV је тачно набројано ко све улази у велико судско веће, а у чл. VI је прво употребљена иста формулација за врсту спорова које пресуђује колегијално тело (у чл. IV: „... а што је за баштине и за друге големе работе“, а у чл. VI: „... а што је за делове и друге големе работе“), да би затим било речено само да цариници и урбарари „суде саборно по закону“.

(75) О овоме ће бити речи нешто допније.

(76) Тако и Беговић, М., *О надлежности рударских судова*, стр. 12. и Марковнћ, Б., *нав. дело*, стр. 52.

статута на нашем Приморју и статута и градских закона широм Европе садржи већи или мањи број тржишних одредаба, па од тога не одступа ни фрагментарни Градски закон за Ново Брдо. Скоро половином чланова који су приложени Закону о рудницима регулише се управо рад на тргу и максимирају цене производа који се продају.

Члановима VIII, IX и X регулише се рад на тргу и у продавницама пољопривредних производа. Војвода, кнез и 12 пургара заједно одребују „конату“, меру за вино и „праву меру“ за воће и другу робу која се продаје на тржишту. Четири надзорника, које они бирају, контролишу како се роба на тргу продаје, али не могу да утичу на цене. Као продавци помињу се прекупци, *франгарице* (пиљарице), жупљани и грађани, с тим што грађани могу да продају вино тек „када се трг разбије“, иначе им се оно одузима и плаћају казну од 50 папера. Недељом се снабдевају прво рудари, све док стоји кнежев венац на тргу нико други не сме ништа куповати. За лошу робу (поименце: хлеб, сир, воће, сочиво и рибу) речено је да рудари могу да је „разграбе... без динара“. Франгарица не може бити удата жена, већ се тим постом могу бавити само „сироте, да се тиме хране“, а казна за удату жену која „франгари“ је постављање у *кроињу* или *трабак*, што би значило излагање на стубу срама (чл. XVIII). У тржишне прописе спада и низ одредаба којима се максимирају цене: меса (чл. XI) занатских производа (кројача, обућара, кожара и поткивача, чл. XIII—XVI) и дрва, угља, кожа, бачви и друге, чл. XVII. Забрањен је извоз лоја и кожа, што су раније били најважнији артикли извоза из Новог Брда које су Дубровчани отпремали у Дубровник и затим и извозили даље. Вероватно је зато у чл. XII и посебно предвиђена казна за Латина који утаји лој (исто и за месаре „а да га није дао рупницима пошто им је одређено“). У чл. XIX резимиране су све глобе које се плаћају за све тржишне прописе, а истовремено је одређено како ће се делити приход од њих.

Као што је већ споменуто, сви ови прописи мотивисани су пре свега настојањем да се обезбеде повољни услови за рударе и другу радну снагу потребну у рударству и преради руде, и тиме та радна снага привуче у Ново Брдо. Међутим, тим прописима се штите интереси и осталих становника Новог Брда, јер им се омогућава нормално снабдевање по приступачним ценама у условима у којима би велика флуктуација радне снаге и боравак већег броја странаца могао да изазове велики пораст цена.

Од преосталих прописа Градског закона пажњу привлаче неколико одредаба које показују одступање од општег права, које је важило у целој држави, или су његове допуне. Такве су одредбе чији је циљ спречавање преласка православног становништва у католичку веру. Као што је познато, у чл. 6. Душановог закона предвиђено је да християни који су прешли „у јерес латинску“ треба да се врате у своју веру, а ако то не учине, да се казне по „законику светих отац“. У чл. 7. по овим градовима и трговима црква мора поставити протопопове „да врате християне от јереси латинскије“, а у чл. 8. прописано је да ће поп латински који је превео хришћанина у веру латинску бити кажњен „по закону светих отац“. Градски закон за Ново Брдо је знатно прецизнији. У чл. XX, чији је наслов „О Латинима и о њиховој вери“, предвиђене су казне за Латине и за грађане латинске вере који би чо-

века или жену од хришћанске вере обратио у латинску веру, као и за католичког попа који би обавио чин прекрштавања. Латин по чијем је наговору дошло до прекрштавања морао је да „откупи своју главу од казне“ плативши 50 литара, што значи да ако не плати, биће кажњен смртном казном. Поред тога, он је протериван из града а његова имовина запленивана („о баштини и имању говора да нема“). Католички поп, који је извршио покрштавање, кажњава се телесном казном унакажења носа.

У чл. VII предвиђена је новчана глоба од 50 перпера и, кумулативно, телесна казна одсецања палца за кривично дело ковања неисправног новца, за онога ко „палачи или трабосија“. Овај кратак текст намеће многа питања, пре свега у чему се заправо састоје та кривична дела. „Трабосијати“ је реч која је употребљена и у Дубровачком статуту (VIII, 84, 5) и у време Гундулића је вероватно већ изашла из употребе, јер он тај део текста не глосира. У Дубровачком статуту и у нашем закону та реч значи ковати новац мање тежине, и у Дубровнику су предвиђене само новчане казне. „Палачити“ би према Н. Радојчићу требало да значи исто што и *contrafacere* у Дубровачком статуту (VIII, 84, 4), што он, позивајући се на *Du Cange-a*, преводи као фалсификовати новац (77). Слично преводи ову реч и Б. Марковић, *нав. дело*, превод законског текста. Међутим, у Гундулићевој глоси *contrafacere* би било стављање у промет фалсификованог новца, што је логичније, јер је за само фалсификовање у т. 3. истог члана предвиђена смртна казна спаљивањем. И у Градском закону Новог Брда „палачење“ је сасвим сигурно нешто друго од „тајног ковања динара“ из чл. 169, Душановог закона, које се такође кажњава смртном казном спаљивањем и новчаном глобом коју плаћа град. Међутим, занимљиво је да је у чл. VII Градског закона иста казна предвиђена за оба кривична дела. Исто тако, питање је откуд се овај пропис нашао у Градском закону, јер је ковање новца владарево легално право и према томе сва правна правила у вези са ковањем новца спадају у државно, а не у партикуларно градско право.

Друге две одредбе су чисто локалног карактера и одражавају економске и друштвене односе у Новом Брду. У чл. XXII забрањује се да се било ко задужује код Новобрђанина злата ради (78). Домашај и значај овог прописа су недовољно јасни, или отварају врата низу претпоставки о обиму, значају и правном режиму промета златом у Новом Брду и о кредитним пословима у том граду уопште. У чл. XVIII забрањује се Латинима „да крчме“, дакле, да секу шуме. Ово је далеко строжи локални пропис од одредбе чл. 123. Душановог Закона, којом се забрањује Сасима да крчме, осим за своје личне потребе.

Од посебног интереса не само за право у Новом Брду, већ и за историју грађанског права у средњовековној Србији уопште је чл. XXI,

(77) Радојчић, Н., *Закон о рудницима деспота Стефана Лазаревића*, речник стр. 80 (*sub v.*) и Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 21. (речник уз чл. VIII).

(78) Чл. XXII гласи: „И човек ниједан да се не задужује Новобрђанину злата ради; или ако је који радник у граду, да није ниједан слободан од господског посла са дружином... Забрана задуживања „злата ради“ односи се, изгледа, само на оне који нису Новобрђани, што би значило да се грађани Новог Брда могу задуживати један код другог злата ради, односно да се ова забрана односи само на категорију становништва „радници у граду“

„О баштинама“. У њему је регулисана форма у којој се врши пренос власништва и залагање непокретности и он гласи: „По овоме, да не може од грађана нико своју баштину продати, ни у залогу положити, ни у мираз дати, ни под цркву подложити без књиге номичке и сведочења протопопа и добрих људи који су у месту — ко ли камо, напред реченим начином, своју баштину да без књиге напред речене, од таквих да није тврдо ни вредно“.

Из овог, нарочито у другом делу лоше сроченог текста, може се закључити да се правни промет некретнинама у Новом Брду морао обављати у обавезној форми, која се састојала у издавању јавне исправе уз сведочење протопопа и добрих људи. При томе многа питања остају нејасна. Да ли је овај пропис важио само за грађане, као што произлази из текста, или за сав промет непокретностима, без обзира ко је њихов власник? (79). Да ли је предвиђена форма била обавезна само за у тексту набројане правне послове, или и за друге уговоре који могу бити основ за пренос својине, као што је поклон који није дат цркви, или трампа? Каква је била улога протопопа уз сведоке и номика, кога у познатој Призренској тапији (80) не видимо, такође представља интересантан проблем и указује можда на могућност да се странке у случају спора одреде за надлежност црквеног суда.

Овај члан Градског закона осветљен је у извесној мери већ помињаном исправом попа Саватија из 1434. године, писаном „према закону Новог Брда“, али се истовремено појављују нови проблеми. Исправа није писана по византијском формулару, датирана је, релативно је једноставно формулисана, а предмет је уговор о усвојењу и поклон непокретности. На крају се налазе имена 13 сведока, као и у Призренској тапији, али поред тога и имена војводе, протопопа и кнеза, дакле више него што би се према тексту закона очекивало, што би можда било могуће да се објасни актом усвојења, који је истовремено обухваћен исправом. У сваком случају ова исправа и члан XXI Градског закона би требало да буду предмет посебних истраживања.

Градски закон је исувише фрагментаран да би се могло боље сагледати право примењивано у Новом Брду у време Деспотовине, али пружа довољно података за закључак да је паралелно важило градско право и опште државно право, којим су била регулисана читава правна подручја, као што су кривично право и, вероватно, судски поступак, с изузетком доказних средстава у рударским споровима. При томе се може, такође, претпоставити да је удео државног права у правном животу Новог Брда био и нешто већи од подручја које је било регулисано локалним правом.

10. Мада је слика коју пружају сачувани извори о праву Новог Брда крајње непотпуна, она ипак дозвољава да се донесу одређени закључци.

(79) Соловјев, А., *Уговор о куповини и продаји у средњовековној Србији*“, Архив XII за 1927.

(80) Због тога се у чл. III „О глобама“ само набрајају кривична дела и саопштава коме припадају новчане казне за њих, а све друго се сматра познатим, односно примењује се опште право. У Закону о рудницима делнично је регулисан поступак пред рударским судом, и то у погледу доказних средстава, што очигледно спада у партикуларно право. О доказним средствима према Закону о рудницима упор. Марковић, Б., *нав. дело*, стр. 53.

Ново Брдо је град с одређеним степеном аутономије, која се не може поредити с аутономијом приморских комуна, али није ни мала и не заостаје за многим градовима у централној и западној Европи оног доба. Град има своју територију, која обухвата и градску метохију, своје судство и управу с елементима самоуправе, и своје партикуларно право. Тај богати град, рударско, трговачко и културно средиште у доба Деспота имао је и добро уређен правни живот, био је на путу свог успона који је прекинут турским освајањима.

(Примљено 30. 09. 1989)

Dr Jelena Danilović

Retired Professor of the Faculty of Law in Belgrade

THE LAW OF THE NOVO BRDO TOWN OF 1412.

Summary

The Kosovo Battle anniversary provoked the author to discuss the life of Serbian state as a Domain of Despot in the first half of the XVth century. As a well organized, although dependent legal state, and exposed to constant wars and Turkish invasion, it was able to provide its population with economic and cultural stability. The topic of this study relates to legal organization of the Novo Brdo town in XVth century and the basic source for it are the fragments of the Town Law which were added to the Law on Mines of Despot Stefan Lazarević, of 1412, the manuscript of which was discovered and published thirty years ago.

After an introduction on economic and social situation, the issue is discussed of whether at all the above Law did exist, or the Law on Mines was only supplemented with 23 articles containing the provisions connected to the life in the town. The existing of a separate town law points at the achieved degree of town autonomy, so the author treats in more detail the status of towns in medieval Serbia in general. There is a difference between seaside and continental towns, the former having their own statutes, while the latter ones regulating their relations by charters. Article 137 of Dushan's Code witnesses this fact as to emperor's towns (the same standpoint is expressed by St. Novaković, but not by T. Taranovski). Novo Brdo town, too, probably was an emperor's town, but there is no data that charters have been issued to it by Duke Lazar or Despot Stefan, too, although some indications thereof do exist.

Structure of population, organization of power and judiciary may be deduced from the above mentioned fragments of legislation, a sort of particular town law. Population was, thus, divided into citizens in full right, foreigners who may also be *habitatores* (citizens of Dubrovnik town), workers and peasants on the town land belonging to church. The miners, with come from Saxony may be citizens or only workers in the town, but their status becomes privileged through a whole series of regulations. Separate layer includes so-called bachelors, who probably are armed guards of the authority and of traders ("Latin bachelors"). There are no slaves.

The highest agency of power in the town and the representative of the Despot is the voivode (governor), but significant functions pertain also to the archpriest who is at the top of Church organization. Local bodies of authority, most probably electable, are the duke and twelve fellows (*purgars*), while town assembly meets only on special occasions. Officials in the town of the highest authority are customs officers and *urbarars*. There is a court of general jurisdiction and the courts competent for

the mine and the smeltery. Competent for disputes involving higher amounts is the council. In case of general jurisdiction courts, the council consists of voivode, duke, archpriest, twelve *purgars* and "good people", while the composition of mining courts is not clear. Finally, there exists the Church court.

In some cases particular law is more detailed than the provisions in Dushan's Code, or even departs from it. There are many regulations concerning commerce, duties and distribution of revenue to various organs of authority. Real estate had to be recorded when in trade ("*nomie* book of title"), which indicates an organized town office.

Novo Brdo undoubtedly had considerable degree of autonomy and may be compared with the towns in central Europe, but the development of town self-government and particular town law had been brutally interrupted by Turkish occupation.

Key Words: *Serbia. — Domain of Despot. — Voivode. — Duke. — „Purgars’” Council.*

Jelena Danilović

Professeur à la retraite de la Faculté de droit de Belgrade

LA LOI DE LA VILLE DE NOVO BRDO DE 1412.

Résumé

A l'occasion de l'anniversaire de la bataille de Kossovo, l'auteur analyse la vie de l'Etat serbe comme Etat despotique au cours de la première moitié du XVe siècle. Bien qu'il ait été à cette époque un Etat vassal, l'Etat serbe a été un Etat juridiquement bien organisé qui, en dépit des guerres permanentes et des irruptions turques, assurait à sa population une certaine stabilité économique et culturelle. C'est à partir de ce fait qu'a été choisi le thème du présent travail, à savoir le système juridique de la ville de Novo Brdo au XVe siècle. La principale source pour notre travail ont été les fragments de la Loi de la ville annexés à la Loi sur les mines du despote Stefan Lazarević de 1412, dont le manuscrit datant du XVIe siècle a été découvert et publié il y a trois décennies.

Après les observations d'introduction sur la situation sociale à Novo Brdo au XVe siècle, l'auteur examine la question de savoir si la Loi pour la ville de Novo Brdo a existé, ou bien la Loi sur les mines a-t-elle été seulement complétée par 23 articles contenant les dispositions ayant trait principalement à la vie dans la ville. L'auteur expose plusieurs arguments en faveur de l'opinion prédominante selon laquelle le manuscrit publié contiendrait deux lois: la loi sur les mines et les fragments de la loi de la ville de Novo Brdo. L'existence d'une loi spéciale de la ville témoigne d'un certain degré d'autonomie de cette ville, et c'est pourquoi l'auteur se penche tout d'abord sur la position générale des villes en Serbie médiévale. L'auteur souligne la différence connue qui existait entre les villes de la côte et les villes continentales et fait ressortir que seules les villes de la côte adoptaient leurs statuts. La situation des villes continentales était réglementée par les chartes, ce qui a été stipulé, pour les villes impériales, par l'art. 137 de la Loi de Dušan que l'auteur interprète de la même manière que St. Novaković, et contrairement à l'avis de T. Taranovski. Novo Brdo se rangeait probablement elle aussi parmi les villes impériales dont la situation a été réglée par une charte de l'empereur Dušan. Il n'y a pas de données qui démontreraient que le prince Lazar ou le despote Stefan auraient donné eux aussi des chartes à cette ville, bien qu'il y ait des raisons de supposer que le despote Stefan ait donné à cette ville une charte ou une loi de la ville, dans le cadre des mesures par lesquelles il avait réorganisé l'Etat.

Les fragments conservés de la Loi de la ville de Novo Brdo permettent de se faire une image de la structure de la population et de l'organisation du pouvoir et de la justice dans cette ville au XVe siècle, et aussi d'obtenir certaines données sur le droit particulier de la ville. De par sa position juridique, la population était divisée en citoyens jouissant des pleins droits, en étrangers qui pouvaient être aussi habitatores (Ragusins) et en «ouvriers dans la ville et paysans dans la région de la ville». Les mineurs, parmi lesquels il y avait très peu de Saxons à cette époque, pouvaient être des citoyens ou de simples ouvriers dans la ville, mais une série de règlements favorisait leur position en vue d'assurer la main-d'oeuvre pour la mine. Les «garçons», qui étaient probablement l'accompagnement armé des organes du pouvoir et des commerçants («les garçons latins») étaient une couche spéciale. Il n'y avait pas d'esclaves.

Le commandant en chef était le plus haut organe du pouvoir dans la ville et il représentait le despote. L'archipêtre qui était à la tête de l'organisation de l'Eglise exerçait lui aussi des fonctions importantes dans la ville. Les organes du pouvoir local, qui étaient probablement élus, étaient le chef de la ville et 12 bourgeois, et dans des situations spéciales, c'est l'Assemblée de la ville qui se réunissait. Les douaniers et les percepteurs étaient armés employés du despote dans la ville. Il y existait un tribunal de compétence générale et des tribunaux pour la mine et pour la fonderie. Les litiges de moindre importance étaient réglés par les organes individuels, le commandant en chef et le chef de la ville dans le tribunal de compétence générale, et le douanier et le percepteur dans les tribunaux pour la mine et pour la fonderie. Les litiges d'une valeur plus importante (les héritages et les parts des mineurs et aussi les «autres affaires importantes») étaient réglés par le Conseil compétent. Dans le tribunal de compétence générale, ce Conseil se composait du commandant en chef, du chef de la ville, de l'archipêtre, de 12 bourgeois et de «bonnes gens», alors que la composition du Grand conseil des tribunaux des mines n'est pas connue. Et enfin, il y avait aussi le tribunal de l'Eglise, mais nous ne disposons pas de données sur sa composition et sur ses compétences. Les données sur le droit particulier démontrent que certaines dispositions sont plus compétes que celles dans la Loi de Dušan, alors que d'autres diffèrent complètement de celles contenues dans cette loi. Il y avait tout une série de règlements locaux, tels que les règlements sur le commerce et les règlements sur les tributs, c'est-à-dire sur le partage des revenus provenant des tributs et des amendes entre diverses organes du pouvoir. Le commerce des biens immeubles se faisait par écrit, moyennant «les registres» et les témoins, ce qui permet de supposer que les bureaux de la ville étaient bien organisés et que les employés avaient beaucoup de travail.

Dans sa conclusion, l'auteur souligne que la ville de Novo Brdo jouissait certainement d'un degré important d'autonomie, qui n'était pas inférieure à l'autonomie et à la position de nombreuses autres villes en Europe centrale, mais que le développement de cette l'autonomie et de ce droit particulier a été interrompu brutalement par l'occupation turque.

Mots clé: *Serbie, Domaine du despote. — La loi de la ville. — Le vojvode. — Le chef du village. — Le conseil des „purgars”.*